

Ya está comenzando la fiesta...

Ritos y celebraciones
tradicionales de Yucatán

Táan u káajal le cha'ano'.
U meeyjulil úuchben k'üimbésajilo'ob
way Yucatáne'

CULTURA
SECRETARÍA DE CULTURA

DIRECCIÓN GENERAL
VINCULACIÓN CULTURAL

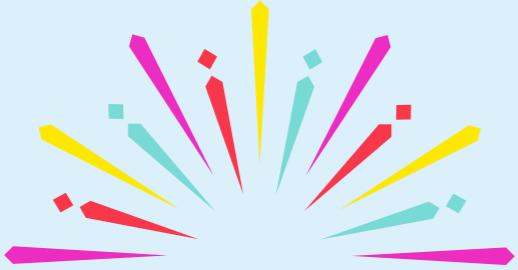
Juntos transformemos
Yucatán
GOBIERNO DEL ESTADO

SEDECULTA
SECRETARÍA DE LA CULTURA
Y LAS ARTES

**EL GRAN MUSEO DEL
MUNDO MAYA**
DE MERIDA

**Táan u káajal le cha'ano'.
U meeyjulil úuchben k'iimbesajilo'ob
way Yucatáne'**

Táan u káajal le cha'ano'

**U meeyjulil úuchben
k'iimbesajilo'ob way Yucatáne'**

Le cha'an ku beeta'alo' jach páaybe'en ichil u meyajtsilil México, tu'ux ku k'iimbesa'al le yuum k'uujoo'ob yéetel le kil'i'ch yuumo'obo', wáaj xan tu'ux ku k'a'jsa'al máaxo'ob kimentak yéetel jach k'aj óola'antak way Méxicoe'. Yaab k'iimbesajilo'ob ku yúuchul ichil u xokk'iinil México; yaane' ku suut bey ja'abmanja'ab máank'iinal chíikultiko'ob páaybe'en súutukilo'ob ichil u kuxtal u k'ajnáalilo'ob le nukuch kaajo'ob yéetel le kaajo'ob yaan way Méxicoe'.

Yucatáne' jump'éel u péetlu'umil México tu'ux suuk u beeta'al u maas ya'abil le cha'ano'obo', tu'ux bin tu kóochil jump'éel ja'abe' k'aj óola'an maanal ti' 160 u p'éeleli'. Kex wa tumen yaan jejeláas ba'alo'ob keet ichilo'obe', u jaajile' jump'éel cha'ane' jumpáay ti' uláak', tu'ux ku chíikpajal ba'alo'ob suuka'an yéetel kuxa'antak, óok'oto'ob, úuchben tsikbalo'ob yéetel u meeyjulilo'ob u patk'ab wíinik.

Ka'alikil u ts'a'abal k'aj óoltbil **Táan u káajal le cha'ano'.** **U meeyjulil úuchben k'iimbesajilo'ob way Yucatáne'**, le Gobierno ti' le Estadoo', ichil u meyaj le Secretaría ti' Cultura yéetel le Artes way Yucatáne' yéetel u nojlu'um áantajil Apoyo ti' le Instituciones Estatales ti' Cultura (AIEC) 2023 xano', táan u kaxtik ka u ts'áaj ojéeltbil wajayp'éel u meeyjulil le k'iimbesajilo'obo', bey u nojbe'en kux óolal le máaxo'ob kaja'an way Yucatáne'; ka'alikil xan u chíimpoltik yéetel u k'am óoltik le kaajo'ob ku yáantajo'ob ut'ál ma' u kíimil u ayik'al meyajtsilil Yucatán.

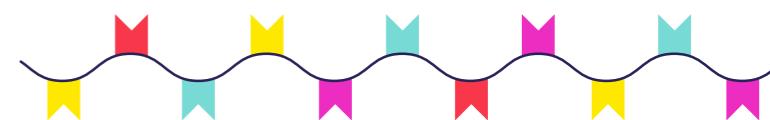
El ch'a chaak

Xocén, Valladolid, Yucatán

Christian H. Rasmussen

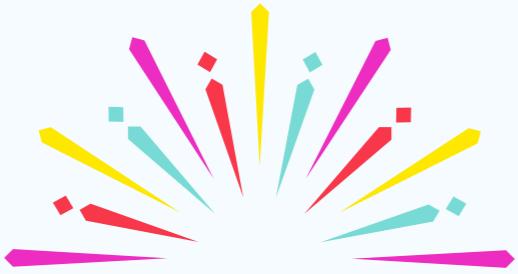
1999

Fotografía a color

Ch'a' Cháak.

Jump'éel kolnáal k'a'ajsajil jach bíil talam u beeta'al. Ka'alikil u máak'anta'ale', le jmeeno' ku páayt'antik ka táakpajak le maayáaj yéetel le cristiano yuum k'uujoo'obo', uti'al ka u k'áat ka k'áaxak le ja' jach k'a'abet uti'al ka ch'íijik u paak'alilo'ob le koolo'obo' yéetel ka ya'abchajak ba'ax jochbili'. Bejla' k'iine', le úuchben k'iimbesajila' jach ta'aytak u sa'atal ichil u kux óolal kaaj, tumen bin taan u bin u xúump'atta'al u beeta'al kool.

Meeyjulo'ob yéetel óok'oto'ob

Ts'o'ok u máan b'il ya'abkach ja'ab tu'ux bin u maayáaj kaajil Yucatáne' ts'o'ok u beetik u yantal yéetel u ka'ansik tuukulo'ob uti'al ka na'ata'ak u ja'abmanja'ab yéetel u chíikulal le kuxtal way yóok'olkaabe'. Junmúuch' úuchben ba'alo'ob ojéela'an tu'ux bin oka'an le kolnáal k'iimbesajilo'obo', tu'ux bin ku chíimpolta'al u yuuntsilo'ob le ka'ano', le iik'o'obo' yéetel le k'áaxo', uti'al ka k'áata'ak le ja' k'a'ana'an uti'al le paak'alo'ob yaan ich le koolo', ka nib óolta'ak u yich le paak'alo'ob ku ch'úuyulo' yéetel ka kanáanta'ak le kaabo'obo' yéetel soolaro'obo'. Kex tumen le úuchben káastelan wíiniko'obo' tu yóotajo'ob ka láaj xu'ulbesa'ak le maayáaj oksajk'uujilo', le páaybe'en k'aajsajilo'obo' kuxlajo'ob, ku ts'o'okole' ayik'alk'alchajo'ob yéetel uláak' túumben meyajtsil ba'alo'ob, tu'ux bin u taal uláak' k'iimbesajilo'ob yéetel óok'oto'ob, tu'ux bin ka' jch'a' nu'ukta'ab le úuchben tsikbalo'obo' yéetel le oksaj óolalo'obo', bey le maayáaj yéetel le *cristiano* u ka'ajo'obo'. Ka'alikil u bin k'iine', ya'ab ti' le ba'axo'ob chíikultik le meyajtsilil yéetel le oksajk'uujilo' jsa'ato'ob, yéetel xan uláak'o'obe' láayli' u kux óolta'al tak bejla'e', maas bin te' kaajo'ob yaan tu lak'in u lu'umil Yucatáno'.

Danza de los Señores
Chikindzonot, Yucatán
Leobardo Cox Tec
2023
Fotografía digital

U yóok'otil Nukuch Máako'ob.
K'aj óola'an xan bey U yóok'otil Isaac yéetel Abrahame'; le balts'aama' jsíij bin tu ja'abilo'ob 1600. Ku beeta'al bin tu máank'iinalilo'ob le Navidad yéetel le Epifanía ku yúuchul ti' wajayp'éel kaajo'ob te' tu lak'inil Yucatáno'. Ch'a óolta'an bey bin le balts'aam way lu'umile', tu'ux ku k'a'abetkuunsa'al le k'oojo'obo'.

Danza del Kotskaltso'

Dzitás, Yucatán

Archivo Gran Museo del
Mundo Maya de Mérida
2020

Fotografía digital

U yóok'otil Kotskaltso'.

Le óok'ota' jkáaj bin tu k'iinilo'ob ma'ilí' k'uchuk le káastelan wíiniko'ob way lu'ume', je'el bix u chíikpajal te' Códice Dresdeo'. Bejla' k'iine' ku beeta'al ichil le cha'an ku máak'anta'al ti' u ko'olelbii'lil Santa Inés te' Dzitáso', tu'ux bin ku múuch'ul jump'éel maayáaj-cristiano tuukuli'. Ka'alikil u yúuchule', le óok'otnáalo'obo' sutulsuut u bin u yóok'oto'ob ka'alikil u jéentantmajo'ob le tso'ob kun kíinsbilo'ob tu ts'ooko', le je'elo' ku na'ata'al bey bin úuchik u xo'otol u kaal wáaj u yaayaj kíinsa'al u ko'olelbii'lil le kaajo'.

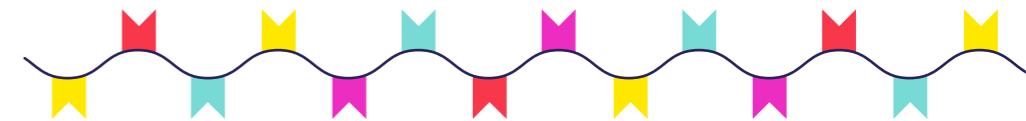

Danza del ramillete de la estrella

Yaxcabá, Yucatán

Leobardo Cox Tec
2022

Fotografía digital

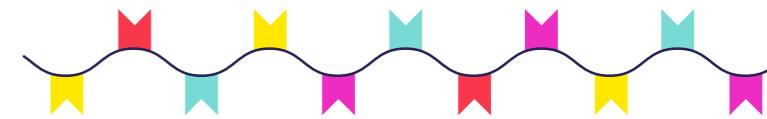

U yóok'otil u nikte'il eek'

Oka'an ichil u máank'iinalilo'ob le Navidad ku beeta'al te' Yaxcabáo'. Le *ramillete* bey u wíinkilil eek'e', beeta'an yéetel ya'abkach nikte' pata'an yéetel u che'il kib, jats'utskíinta'an yéetel ju'uno'ob jejelás u boonilo'obe', ku chíikultik le Estrella ti' Belén nu'ukbesik u beelal le óok'otnáalo'obo' tak u k'uchulo'ob tu'ux jsíij Jesucristo, tu'ux bin ku k'uubul siibalo'ob ti' le Niño Dioso'.

Danza del báalche'
Dzitás, Yucatán
Leobardo Cox Tec
2022
Fotografía digital

U yóok'otil le báalche'o'.
Le báalche'o' jump'éel maayáaj kili'ich uk'ul, beeta'an yéetel u sóol le che' je'elo' yéetel kaab. Le óok'ot suuka'an bey te' tu kaajil Dzitáso' ku yúuchul tu k'iinilo'ob Semana Santa. U meeyjulile' ku káajal tu k'iinil *Jueves Santo* yéetel ku ts'o'okol tak *Sábado ti' Gloria*. Le k'iimbesajila', jumpáay u kaaj ti' le ku beeta'al tumen u nuuktakilo'ob le kaaj yéetel le najilkuujo', yaan ti' u tuukulil u k'iimbesik u yéeya'al le túumben ajkuucho'ob kun okol u jo'olinto'ob u cha'anil le kaajo', le suuk u beeta'al tu k'iinilo'ob enero tu k'aaba' u ko'olelbiiil Santa Inéso'.

Baile de la cabeza de cochino

Francisco Rivas Cetina

Proyecto *Fiestas de los pueblos mayas de Yucatán*,
CIESAS Peninsular

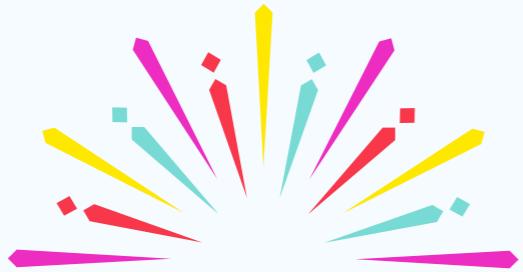
2011

Fotografía digital

U yóok'osta'al u pool k'éek'en.

Kex wa tumen yaan ba'ax jel'a'an ka'alikil u máak'anta'ale', le óok'ota' k'al ja'ab suuka'an u beeta'al te' jejeláas kaajo'ob yaan way Yucatáne'. Le je'ela' jump'éel óok'ot maayáaj-cristiano u ka'aj, tumen bin yéetele' ku jéets'el ka bin úuchuk u ja'abmanja'ab cha'anil le kaajo', tu'ux bin lekéen ts'o'okok le ook'oto' ku k'u'ubul u pool le k'éek'eno', chaka'an ich janal yéetel jats'ustkíinta'an yéetel siibalo'ob, ti' le máax kun k'amik u kuuchil u nu'ukbesik le máank'iinal ti' le uláak' ja'ab kun taalo'.

U cha'anil le kaajo'obo'

U k'am óolta'al le ki'ichkelem yuumo'ob way Yucatáne' jkáaj tu ja'abilo'ob 1600, bey bin jump'éel tuukul j-oksa'ab tumen le *franciscano* ajk'iino'ob ka'alikil u yúuchul le túumben oksajk'uujil te' maayáaj kaajo'obo'. Bejla' k'iine', le ki'ichkelem yuumo' ku chíkultik u chuun le kuxtal tu'ux ku suut u kuxa'an oksajk'uujil ti' u ya'abil le máaxo'ob kaja'an te' kaajo'ob way Yucatáne'. Le ja'abmanja'ab cha'ano'ob ku beeta'al tu k'aaba'obo', ku ye'esiko'ob le nojbe'en k'am óolal ku ts'a'abal ti'obo'; le cha'ano'obo' ku ch'a'ik u muuk'o'ob ichil u kux óolal le kaajo'obo', tumen bin u wa'akunta'al yéetel u bo'ota'al ba'axo'ob k'a'abete', ku p'áatal tu k'ab le máaxo'ob kajakbalo'ob te'elo' suuka'an u much'ikubáajo'ob ich kuucho'ob. Le cha'ano' ma' bin chéen uti'al ka táan óolta'ak le ki'ichkelem yuum wáaj le ko'olelbiilo', uti'al bin xan ka nib óolta'ak wáaj ka k'áata'ak jump'éel áantaj tumen le kaajo', ich múuch'láak'tsilo'ob wáaj tumen juntúul máak.

Bey túun xane', te' tu cha'anil le kaajo'obo' ku táakbesa'al ba'alo'ob oksajk'uujil u ka'ajo'obi', bey xan báaxalo'ob uti'al u náaysik u yóol máaki', tu'ux bin ku múuch'ul jejeláas ba'alo'ob e'esik le nojbe'en kux óolal ts'o'ok u suuktalo'.

Gremios de Santa Inés
Dzitás, Yucatán
Alejandro Salazar Chay
2020
Fotografía digital

U kuuchilo'ob Santa Inés.

U cha'anil Dzitáse' ku beeta'al tu k'iinilo'ob 12 tak 22 ti' enero ti' u ko'olelbii'lil Santa Inés. Le kuuch'o'bo' leti' le múuch'kabilo'ob yaan ti'ob u páajtalil u beetiko'ob le meeyul uti'al ka úuchuk le cha'an te' k'iino'obo'. Lekéen bin okok te' k'ujnajil le máaxo'ob oka'ano'ob te' kuuch'o' ku káajal bin le kili'ich k'iimbesajil ku beeta'al tu k'aaba' le ko'olelbii'l', tu'ux bin u k'ooj u wiinkilile' ku xíimbalkuunsa'al te' tu bejilo'ob le kaajo'.

Los Santos Reyes de Sahcatzín
Cansahcab, Yucatán
Luis Méndez Jiménez
2023
Fotografía digital

U cha'anilo'ob le Santos Reyeso'.
Tu kaajil Cansahcabe' ku tili'iskuunta'al u Santos Reyes Magosil Sahcatzíni' tumen, je'el bix ojéela'anil te'elo', ti' bin ichil jump'éel sajkab jkaxta'abo'ob. U ts'áaj óolal le máaxo'ob k'aj óoltmil u kili'ich wíinkililo'obo', ku chíikpajal lekéen bin ji'ibik ti'ob xíwo'ob ki' u booko'ob yéetel lekéen ku'ubuk ti'ob jump'éel siibal k'aj óola'an bey k'exitó'obe', tumen yéetel le je'elo'obo' ku "paaklankexta'al" jump'éel jo'olbesajil uti'al ka k'áata'aak máaktsilil wáaj nojbe'en áantajilo'ob ti' le ki'ichkelem yuumo'obo'.

Procesión de la Virgen de Tetiz
Ángel Cab Cuitún
2022
Fotografía digital

U xíimbalkuunsa'ál u Virgenil Tetiz. Tu báak'paach wajaytúul ti' le ki'ichkelem yuumo'ob maas tili'iskuunta'an way Yucatáne', ts'o'ok u ch'a'ik bej cha'ano'ob ja'abmanja'ab u beeta'alo'ob yéetel u jéets'el u beel tu'ux ku bisa'alo'ob xíimbal. Bey túun bin yéetel u Virgenil Asunción te' Tetizo', juntúul ko'olelbiił María u ka'aj jach k'am óolta'an, ka'alikil u máan jump'éel ja'abe' ku bisa'ál tu kaajil Hunucmá, Kinchil, Sisal, Celestún yéetel Samahil uti'ál ka k'iimbesa'ak u cha'anilo'ob.

Ruedo tradicional

Tekit, Yucatán

Francisco Rivas Cetina

Proyecto *Fiestas de los pueblos mayas de Yucatán*,
CIESAS Peninsular
2011

Fotografía digital

Wóolis k'axché'.

Jump'él ba'al jach jeets'el ichil u cha'anil le kaajo'obo', leti' u pa'ayal le wakaxo'. Way Yucatáne', le je'elo' jkáaj úuchik u k'uchul le káastelan wíiniko'obo' yéetel u taasa'al wakax uti'al tséentbil tu ja'abilo'ob 1600. Líik'ul ti' le k'iino'obo', le bix u bin u máak'anta'alo' jkáaj u ch'a'ik jejeláas u yichil, tu'ux bin ku xa'ak'pajal ba'axo'ob suuka'an yéetel k'aj óola'an way lu'um yéetel Europae'. U chíikulil le je'elo' leti' bin le wóolis k'axché'ob wáaj *tabladoso'*, tu'ux bin ku k'a'abetkuunsa'al nu'ukulo'ob yéetel ba'ax u k'aj óol le maayáaj wíiniko'obo'.

La vaquería
Ángel Cab Cuitún
2022
Fotografía digital

Le vaqueríao'
Jkáaj bin tu ja'abilo'ob 1800 ichil u kuxtal le úuchben yéetel le nukuch wakaxnáal kajtalo'obo'. Bejla' k'iine', le óok'ot je'elo' ku beeta'al ichil u cha'anil le kaajo'ob ti' óoli' tuláakal u méek'tankaajilo'ob Yucatáno'. Te' maayáaj óok'oto' ku múuch'ul jejeláas meyajtsil e'esajilo'obi' je'el bix le paaxo', le balts'aamo', u nook'il, u xanabil yéetel u janalil. Le je'elo', jump'éel e'esajil jach táaj k'aj óola'an ti' u cha'anil yéetel ti' u meyajtsil u kaajilo'ob Yucatán.

Mauricio Vila Dosal
Gobernador del Estado de Yucatán

Loreto Noemí Villanueva Trujillo
Secretaria de la Cultura y las Artes

Ana Eugenia Méndez Petterson
Directora General de Museos y Patrimonio

Nelly Alonso Lope
Directora Técnica del Gran Museo del Mundo Maya de Mérida

GRAN MUSEO DEL MUNDO MAYA DE MÉRIDA

Ángel Ermilo Gutiérrez Romero
Zaira Mugarte Barrera
Coordinación de curaduría

Paulette Hane Luna Ramírez
Alan Emmanuel Hernández Moreno
Amado Gabriel Baas Lara
Coordinación de museografía

Alexis Reynaldo Cruz Mendoza
Gener Alexander Ku Chuc
Coordinación de conservación

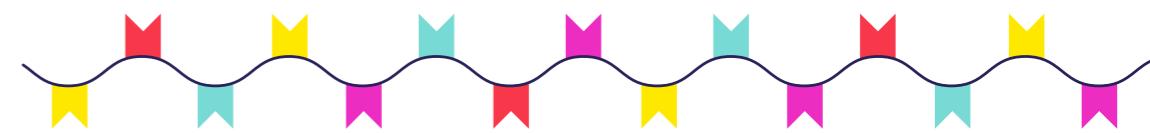
Gerónimo Ricardo Can Tec
Traducción al maya

AGRADECIMIENTOS
Christian H. Rasmussen
Alejandro Salazar Chay
Leobardo Cox Tec
Ángel Cab Cuitún
Luis Méndez Jiménez
Jesús Lizama Quijano
Francisco Rivas Cetina

El Gobierno del Estado de Yucatán, a través de la Secretaría de la Cultura y las Artes, extiende su agradecimiento por ser beneficiario del **Programa de Apoyos a Instituciones Estatales de Cultura AIEC 2023** del Gobierno Federal, reiterando así su compromiso de ampliar y enriquecer la cobertura de su oferta cultural dentro del territorio del estado y hacia las demás entidades de la República.

CULTURA

SECRETARÍA DE CULTURA

DIRECCIÓN GENERAL
VINCULACIÓN CULTURAL

Juntos transformemos
Yucatán
GOBIERNO DEL ESTADO

SEDECULTA
SECRETARÍA DE LA CULTURA
YUCATECA

GGMM
EL GRAN MUSEO DEL
MUNDO MAYA
DE MERIDA